

การวิจัยและพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยทุนทางสังคม*

Research and Development Community Leadership in the Watershed Forest Resource Management with Social Capital

ปวีณา งามประภาสม (Paweena Ngamprapasom)**

วิไลลักษณ์ พรหมเสน (Wilailux Promsen)***

ปิยรัตน์ วงศ์จุมมะลิ (Piyarat Wongjommali)****

บทคัดย่อ

การวิจัยและพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยทุนทางสังคม มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้นำในการจัดการป่าต้นน้ำภายใต้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ภายในของชุมชนผ่านกระบวนการเรียนรู้ ภายใต้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน เพื่อให้ผู้นำชุมชนเกิดการพัฒนาแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำตามหลักการพึ่งตนเอง

ป่าต้นน้ำแม่ตาล เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำแม่ตาลที่ไหลผ่านชุมชนกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ บ้านปางปงปงทราย บ้านแม่ตาลน้อย และบ้านห้วยเจียน ที่ประชาชนส่วนใหญ่

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่องการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยทุนทางสังคม ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.)

** สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

*** สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

**** สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

ดำรงชีวิตและประกอบอาชีพที่ผูกพันกับป่า แต่เวลาที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ ปัญหาตะกอนทราย ไฟไหม้ป่า การชะล้างพังทลายของดิน จากปัญหาดังกล่าวทำให้ชุมชนต้องดำเนินการแก้ไข แต่ผู้นำชุมชนประสบปัญหาเกี่ยวกับศักยภาพในด้านการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ

ดังนั้น กลุ่มผู้นำได้เสนอแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของตน คือ 1) ศึกษาชุมชนต้นแบบ 2) ประสานงานกับหน่วยงานท้องถิ่น 3) จัดอบรมให้ความรู้ และ 4) ปรับปรุงพฤติกรรม พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ทำให้กลุ่มผู้นำชุมชนมีแนวทางในการจัดการป่าต้นน้ำที่เหมาะสมตามความสามารถปัญหาและบริบทชุมชน และประชาชนมีความพึงพอใจต่อศักยภาพผู้นำเพิ่มขึ้น และผู้นำชุมชนต้องมีการพัฒนา แก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญและมีศักยภาพมากขึ้น

คำสำคัญ: ศักยภาพผู้นำ, ทูทางสังคม

Abstract

The study on community leadership development in the watershed forest resource management with social capital attempted to develop the community leaders' potentials in the watershed forest management with social capital through learning process under the participatory action research in order that the community leaders are able to develop the guidelines of watershed forest management according to the self-sustainable theory.

Mae Tarn watershed forest is the resource of Mae Tarn waterway which flowing through the sample groups: Barnpangpangsai Village, Bammaetarnnoi Village, and Barnhuayrian Village where the most villagers are bound with the forest by keeping the wilding for living and trading. However, throughout the past time, the watershed forest has been changed such as sedimentary sand problem, bush fire and soil erosion. Therefore, the community leaders were obstructed with the lack of potentials in the watershed forest management.

Thus, the community leaders proposed the guidelines to manage the watershed forest; that were 1) the study of prototype community, 2) the cooperation with the local authorities, 3) the training relating to the variety of forest management, and 4) the behavior improvement self-development. After performing these activities, the community leaders had the guidelines in the watershed forest management as their potentials, problems and context of the community.

According to activity performance, the populations were satisfied to the community leaders' potential in watershed forest management in the fundraising competence. However, the community leaders should be developed. Also, they should solve the problems that will happen to have more potential and proficiency.

Keywords: Leaders' Potential, Social Capital

บทนำ

ป่าต้นน้ำแม่ตาล เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำแม่ตาลที่ไหลจากอุทยานแห่งชาติ ดอยขุนตาลลงมายังพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาผ่านชุมชนกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ชุมชน บ้านปางปงป่างทราย ชุมชนบ้านแม่ตาลน้อยและชุมชนบ้านห้วยเรียน ประชาชน เกือบหาของป่าเพื่อการยังชีพและการค้า ซึ่งจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้านของ นักศึกษาในรายวิชาวิจัยภาคสนาม พบว่า ระยะเวลาที่ผ่านมาป่าต้นน้ำของชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงและเกิดผลกระทบต่าง ๆ ได้แก่ ปัญหาตะกอนทราย ไฟไหม้ป่า การบุกรุกป่าเพื่อการเกษตรกรรม การชะล้างพังทลายของดิน อีกทั้งชาวบ้านบางกลุ่ม ยังไม่เห็นด้วย ไม่เห็นความสำคัญและผู้นำยังไม่มีศักยภาพมากพอที่จะเป็นแกนนำ ในการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการจัดการป่าร่วมกัน ด้วยผู้นำยังขาด ความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่สามารถกำหนดทิศทางในการทำงานได้ และยังขาดแนวคิด ขาดแนวทาง ขาดทักษะในการระดมทุนที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ในการจัดการ ทรัพยากรป่าต้นน้ำที่ถูกต้องเหมาะสม ดังนั้น ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มผู้นำชุมชนแต่ละชุมชน

จึงได้ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในการพัฒนาศักยภาพของผู้นำเพื่อการจัดการป่าต้นน้ำแม่อาลอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้นำในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ ภายใต้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนภายใต้วัตถุประสงค์ย่อย คือ เพื่อศึกษาบริบทของชุมชนและผู้นำชุมชนในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ และหาแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของผู้นำเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม รวมถึงนำผลที่ได้จากแนวทางการพัฒนาศักยภาพผู้นำในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำสู่การประยุกต์ใช้โดยชุมชน

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับผู้นำและได้ให้ความหมายของผู้นำไว้มากมาย หลากหลายทรรศนะ ซึ่งจากการประมวลความหมายจะเห็นได้ว่า ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในความสามารถเฉพาะด้าน เป็นที่ต้องการของกลุ่มคนในชุมชนให้การยอมรับนับถือสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และนำกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทาง โดยมีการแบ่งคุณลักษณะของผู้นำที่มีความแตกต่างกันไป เช่น Stogdill (อ้างอิงในจิตติมา ยอดพริง, 2535) ได้สรุปคุณลักษณะของผู้นำท้องถิ่นที่เอื้ออำนวยต่องานพัฒนาชุมชน คือ 1) รู้หลักการ คือ ต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กฎกติกาที่เกี่ยวข้อง 2) รู้จุดหมาย คือ ต้องมีความชัดเจนในจุดหมายและต้องมีความแน่วแน่ มุ่งมั่นที่จะไปถึงจุดหมาย 3) รู้ตน คือ รู้ว่าตนเองเป็นใคร มีภาวะเป็นอะไร อยู่ในสถานะใด มีความพร้อมความถนัด มีสติปัญญาความสามารถอย่างไร 4) รู้ประมาณ คือ รู้จักความพอดี รู้จักขอบเขต ความพอเหมาะที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ 5) รู้กาล คือ รู้จักเวลา เช่น รู้ระยะ รู้จังหวะ รู้กว้างแวน 6) รู้ชุมชน คือรู้สังคมทุกขอบเขต ว่าอยู่ในสถานการณ์ใด มีปัญหาอย่างไร รู้ความต้องการของชุมชน และ 7) รู้บุคคล คือรู้จักคนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคนที่มาร่วมทำงาน เพื่อปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสมและได้ผลในส่วนของผู้นำชุมชน มีความเกี่ยวข้องในเรื่องของการใช้อำนาจเพื่อให้คนคล้อยตามตนเอง ซึ่งคำว่า “อำนาจ” เป็นเรื่องของกำบังคับให้เป็นไปตามเจตนาธรรมและเป้าหมายของผู้ที่มีอำนาจ ซึ่งมีวิธีในการเสริมอำนาจให้กับตนเองได้หลายวิธี เช่น การแสดง

ความรุนแรงหรือกำลัง ความมั่งคั่งและการมีความรู้และทักษะต่าง ๆ

สำหรับบทบาทของผู้นำในงานพัฒนานั้น สามารถแบ่งได้เป็น 1) บทบาทภายในชุมชน คือ บทบาทในการประสานภายในชุมชน คือ การชักจูงชาวบ้านให้มีส่วนร่วมในการทำงานพัฒนาหมู่บ้าน การสร้างสาธารณะประโยชน์ การรับผิดชอบงานร่วมกับชาวบ้าน รวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชาวบ้านทั้งในด้านความประพฤติและการทำงานและ 2) บทบาทภายนอกชุมชน คือ การศึกษาแนะนำเอาความรู้ใหม่ ๆ โครงการใหม่ ๆ มาเสนอแนะให้ชาวบ้าน เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ภายนอกและบุคคลภายนอก เพื่อดึงความช่วยเหลือเข้ามาสู่ชุมชน ซึ่งการประสานนั้นไม่ใช่มาประสานเฉย ๆ แต่มาประสานให้พากันไปให้ถึงจุดหมายให้ดี ด้วยการที่ตัวผู้นำจะต้องมีคุณความดี ความรู้ความสามารถที่จะทำให้เขาเกิดศรัทธา คือ ความมั่นใจในตัวผู้นำว่าสามารถนำพาพวกเขาไปถึงจุดหมายที่ทำให้พอใจได้

สรุป ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทหน้าที่หลัก ทั้งบทบาทภายในและภายนอกชุมชน เพื่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งในการพัฒนาผู้นำเพื่อให้ความสามารถในการพัฒนาชุมชนทำได้หลายรูปแบบ ได้แก่ 1) การฝึกฝนตนเอง ด้วยการอบรมและเสริมสร้างการเรียนรู้ในรูปแบบต่าง ๆ 2) การวิเคราะห์สังคม เพื่อเสริมสร้างสำนึกประชาชนด้วยสันติวิธี 3) การเสริมสร้างการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่ม 4) การศึกษาตัวแบบที่ดี หรือผู้นำที่ประสบความสำเร็จหรือการปฏิบัติงานร่วมกับบุคคลนั้น เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ได้รับแรงบันดาลใจและแนวทางในการพัฒนาตนเอง

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม เริ่มแพร่หลายและชัดเจนมากขึ้นเมื่อปี 2540 หลังจากที่ได้มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมหรือ SIF ซึ่งโครงการได้พยายามทำให้สังคมไทยหันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นต้น หรือเป็นสิ่งที่อยู่ในชุมชนและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่มองค์กรประชาชน เครือข่าย เป็นต้น โดยแหล่งที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมได้

ทุนทางสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกัน มีความไว้วางใจ เชื่อใจกัน มีพลังและความสามารถในการนำทุนที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ไม่ว่าจะเป็ นทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรมประเพณี ทุนความรู้ ทุนมนุษย์ เป็นต้น โดยในการศึกษากระบวนการทุนทางสังคม จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1. ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2. ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ (วรวิมล โรมรัตนพันธ์ และคณะ, 2546) 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม จะประกอบไปด้วย 3 ส่วน ได้แก่ 1.1) ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม ได้แก่ ความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจก กลุ่มองค์กร สถาบันหรือชุมชน ได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิด ได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน เป็นต้น 1.2) ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด หมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชน มีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเชื่ออาทรและมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น และ 1.3) ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ นี้ เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้ 2. ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากรหรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอก ที่มีผลกระทบต่อระบบคิดและวิธีปฏิบัติ

ภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

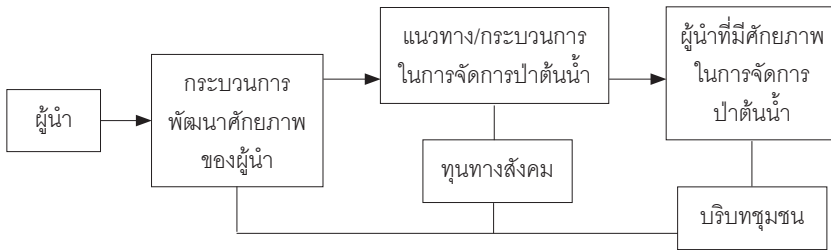
สรุป ทูทางสังคม หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนทั้งสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความสามัคคี เป็นต้น และรูปธรรม เช่น ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงิน วัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น โดยทุนทางสังคมนี้ชุมชนสามารถนำมาใช้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนในชุมชน

แนวคิดการบริหารจัดการป่าชุมชน

จากการนิยามความหมายป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชนของนักวิชาการหลายท่าน สามารถสรุปได้ว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่กำหนดไว้ให้เป็นป่าของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ตามกฎเกณฑ์ของชุมชนที่กำหนดไว้

ซึ่งแนวทางในการจัดการป่าชุมชน (โกลด แพรกทอง, 2533) ได้แก่ การใช้สิ่งที่มีอยู่อย่างเหมาะสมและก่อให้เกิดประโยชน์ได้มากที่สุดตลอดไป มิใช่การเก็บรักษาแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นลักษณะการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด และมีการฟื้นฟูดูแลรักษาอย่างดีเพื่อให้สิ่งที่มีอยู่นั้นอำนวยประโยชน์ได้มากที่สุด อาศัยกลไกทางสังคมบนฐานทางวัฒนธรรมภูมิปัญญา รวมถึง การรวบรวมเอาหลักการต่าง ๆ มาใช้ดำเนินการในป่าเพื่อผลในด้านการอนุรักษ์ การป้องกันการพัฒนาปรับปรุงเพื่อให้ได้ผลผลิตถาวรและสูงสุดการจัดการป่าชุมชน จึงช่วยให้ป่าได้รับการคุ้มครอง ดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากคนหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องทุกระดับในระดับที่ได้ดุลยภาพ หรือไม่ทำลายเพื่อช่วยให้ระบบนิเวศทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์

สรุป การบริหารจัดการป่าชุมชน คือ การที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าหรือสิ่งที่มีอยู่ในป่าในการดำรงชีวิต รวมทั้งเป็นกระบวนการในการใช้ทรัพยากรหรือสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ป้องกัน พัฒนาหรือดูแลรักษาป่าให้เกิดประโยชน์มากที่สุด



แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิด

จากแนวคิดทั้ง 3 สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงว่า ผู้นำที่มีศักยภาพควรที่จะมีการจัดการหรือจัดสรรต้นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการป่าอย่างเป็นระบบและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม หรือวิถีในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงและยั่งยืนต่อคนในชุมชน

วิธีการวิจัย

การพัฒนาศักยภาพของผู้นำในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ ภายใต้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ภายในของชุมชนผ่านกระบวนการเรียนรู้ภายใต้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วน เพื่อให้ผู้นำชุมชนเกิดการพัฒนาแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำตามหลักการพึ่งตนเอง โดยใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ผ่านเครื่องมือ ได้แก่ แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ การจัดเวทีเสวนา การศึกษาชุมชนต้นแบบและถอดบทเรียนร่วมกันของชุมชน โดนใช้วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน ชาวบ้าน รวมถึงกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการป่าเพื่อจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมและเวทีเสวนาต่าง ๆ และการสุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรทาโรยามาเน่ (Taro Yamane) จากตัวแทนครัวเรือน ซึ่งได้จำนวน 273 ครัวเรือน เพื่อการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนได้กลุ่มตัวอย่าง โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยดังนี้

1) ดำเนินการศึกษา สํารวจและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการ สัมภาษณ์กลุ่มผู้นำและแกนนำชุมชนเกี่ยวกับบริบทชุมชน สถานการณ์ คุณค่า ลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าทบบาท และปัญหาเกี่ยวกับศักยภาพของ ผู้นำที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

2) สํารวจและศึกษาความพึงพอใจของชาวบ้านต่อศักยภาพของผู้นำ ในการจัดการป่าต้นน้ำก่อนการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพของผู้นำ พร้อมทั้ง ศึกษาความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำที่พึงประสงค์ตาม ความต้องการของประชาชน อีกทั้งจัดเวทีระดมความคิดเห็นเพื่อวิเคราะห์ข้อดี ข้อเสีย โอกาสและข้อจำกัดของผู้นำในแต่ละหมู่บ้าน

3) ดำเนินการพัฒนาศักยภาพผู้นำ ด้วยกิจกรรมศึกษาชุมชนต้นแบบ ด้านความเข้มแข็งของผู้นำในการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมกับการจัดการทรัพยากร ป่าต้นน้ำ และการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างศักยภาพผู้นำ

4) ดำเนินการจัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน พร้อมรับฟังความคิดเห็น แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการจัดการป่าต้นน้ำร่วมกับคนในชุมชน อีกทั้งออกแบบ การจัดกิจกรรม ภายใต้กระบวนการจัดการป่าโดยทุนทางสังคมที่สอดคล้องกับปัญหา ศักยภาพของผู้นำและทุนทางสังคมที่มีอยู่ในแต่ละชุมชน

5) ติดตามการดำเนินการจัดกิจกรรม เพื่อบริหารจัดการป่าที่ดำเนินการ โดยผู้นำ โดยการจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกลุ่มผู้นำและชาวบ้าน ในการดำเนินงานด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ เพื่อวิเคราะห์ประสิทธิภาพ ในการนำศักยภาพของตนมาใช้ และร่วมกันพิจารณาปัญหาและข้อเสนอแนะ

6) ติดตามผลการดำเนินการในระยะสุดท้าย โดยการจัดเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ด้วยการศึกษความพึงพอใจของชาวบ้านต่อศักยภาพของผู้นำในการจัดการป่า ต้นน้ำ ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ 1) ความสามารถในการระดมทุนชุมชน 2) การส่งเสริม กระบวนการมีส่วนร่วม 3) แนวทางในการจัดการป่าต้นน้ำและ 4) การสร้างเครือข่าย การทำงานร่วมกัน พร้อมทั้งการจัดเวทีเสนอข้อมูลต่าง ๆ พร้อมข้อเสนอแนะจาก ชุมชนสู่ผู้นำ เพื่อให้ผู้นำได้นำไปปรับปรุงและพัฒนาศักยภาพของตนอย่างต่อเนื่อง

ผลการวิจัย

บริบทชุมชนและผู้นำในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ

ป่าต้นน้ำแม่ตาล เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำแม่ตาลที่ไหลผ่านชุมชนกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ชุมชนบ้านปางปงทราย ชุมชนบ้านแม่ตาลน้อย และชุมชนบ้านห้วยเรียน ประชาชนเก็บหาของป่าเพื่อการยังชีพและการค้า เช่น หมูป่า ตะกวด สมุนไพรต่าง ๆ เป็นต้น อีกทั้งยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม และการรับจ้างทั่วไป ด้านลักษณะความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชนเป็นไปในลักษณะของเครือญาติ มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เกื้อกูลช่วยเหลือกันและกันผ่านระบบวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา รวมถึงประเพณีท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานระหว่าง 3 ชุมชน เช่น ประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งมีการทำพิธีในช่วงเดือนกรกฎาคมของทุกปี เรียกว่า เลี้ยงผีห้วยผีฮ้อง เป็นต้น



ภาพที่ 1 สภาพปัญหาเกี่ยวกับป่า

แต่ระยะเวลาที่ผ่านมาป่าต้นน้ำของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงและเกิดผลกระทบต่าง ๆ ได้แก่ ปัญหาตะกอนทราย ไฟไหม้ป่า การบุกรุกป่าเพื่อการเกษตรกรรม การชะล้างพังทลายของดิน

อีกทั้งยังผู้นำชุมชนประสบปัญหาเกี่ยวกับศักยภาพในด้านการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ ได้แก่ การขาดความรู้ ทักษะ และแนวทางในการจัดการป่าต้นน้ำที่ถูกต้อง ทั้งยังขาดการประสานพลังกับประชาชนเพื่อผลักดันให้เกิดการป้องกันและแก้ไขปัญหา แม้ที่ผ่านมามีหลายหน่วยงานได้เข้ามาส่งเสริมให้มีการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการป่าต้นน้ำในทุก ๆ ปี แต่เป็นไปในลักษณะผิวเผิน เช่น เข้ามาจัดสร้างฝายชะลอน้ำ (Check dam) โดยมาในลักษณะของการใช้พื้นที่และใช้แรงงานของประชาชนในชุมชน

ตารางที่ 1 ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่าต้นน้ำ

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่าต้นน้ำ		
บ้านปางปงปางทราย	บ้านแม่ตาลน้อย	บ้านห้วยเรียน
1. ผู้นำขาดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำ	1. ผู้นำขาดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำ	1. ผู้นำขาดความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำ
2. ผู้นำไม่สามารถประสานงาน เพื่อการจัดหางบประมาณ ในการนำมาใช้	2. ผู้นำไม่สามารถ ประสาน งานหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้า มาให้ความรู้และการสร้าง เครือข่ายทั้งภายในภายนอก	2. ผู้นำไม่สามารถชักจูงให้ ชาวบ้านเข้ามาให้ความ ร่วมมือในการดำเนิน กิจกรรมต่าง ๆ หรือกระตุ้น การมีส่วนร่วมในการจัดการ ป่าต้นน้ำ
		3. ผู้นำไม่สามารถประสานงาน ให้หน่วยงานเข้ามาให้ คำปรึกษาหรือเข้ามาพัฒนา ในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งความ ไม่ต่อเนื่องของการทำงาน

นอกจากนี้ ข้อมูลจากการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับศักยภาพของผู้นำโดยแบบสอบถาม ยังคงมีปัญหาที่คล้ายคลึงกับความคิดเห็นของแกนนำชุมชนและปัญหาอื่น ๆ ที่ชุมชนมองว่า เป็นอุปสรรคต่อการบริหารจัดการป่าต้นน้ำในชุมชนของตนเอง ได้แก่

- 1) ผู้นำขาดความรู้และประสบการณ์ ไม่มีความเด็ดขาด ไม่กล้าตัดสินใจ และไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน
- 2) ผู้นำไม่สามารถประสานงานให้หน่วยงานใด ๆ เข้ามาให้การสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน
- 3) ความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันระหว่างกลุ่มแกนนำและประชาชน มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก
- 4) ผู้นำและชาวบ้านขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าต้นน้ำ

5) ผู้นำและชาวบ้านขาดประสบการณ์ในการจัดการจัดการป่าต้นน้ำ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร

6) ผู้นำขาดความเด็ดขาด ขาดการตัดสินใจที่ชัดเจนการทำงานไม่ตรงกัน การไม่มีความรับผิดชอบต่อการทำงานร่วมกับชาวบ้าน รวมถึงมีความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์ในการทำงาน

ผลการพัฒนาศักยภาพของผู้นำเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

การดำเนินการพัฒนาศักยภาพผู้นำ โดยการสำรวจปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาของผู้นำทำให้ปัญหาที่แท้จริง ซึ่งนำมาถึงกิจกรรมการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างศักยภาพผู้นำเพื่อให้ผู้นำได้แสดงศักยภาพความเป็นผู้นำ ความกล้าแสดงออกจากการจัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน พร้อมรับฟังความคิดเห็นในการจัดการป่าต้นน้ำร่วมกับคนในชุมชน ส่งผลให้ผู้นำชุมชนเกิดการพัฒนาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่าต้นน้ำได้ดีขึ้น ดังตาราง 2

ตาราง 2 ศักยภาพของผู้นำที่เกิดขึ้นในการจัดการป่าต้นน้ำ

บ้านปางปงปงทราย	บ้านแม่ตาลน้อย	บ้านห้วยเรียน
1. ผู้นำมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำมากขึ้น	1. ผู้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำมากขึ้น 2. ผู้นำสามารถประสานงานหน่วยงานจัดการป่าต้นน้ำเจ้าหน้าที่อุทยานขุนตาดเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าอย่างเหมาะสม	1. ผู้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำมากขึ้น 2. ผู้นำสามารถชักจูงให้ชาวบ้านเข้ามาให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมปลูกป่าตามแนวเขตป่ารอบบริเวณหมู่บ้าน

ผลการพัฒนาศักยภาพแกนนำหรือกลุ่มผู้นำชุมชนแต่ละชุมชน ทำให้เกิดการจัดการป่าต้นน้ำแม่ตาลอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยมีรายละเอียด

การดำเนินงานดังนี้ 1) มีการจัดกิจกรรมเสริมสร้างองค์ความรู้ในการจัดการป่าต้นน้ำ แก่กลุ่มแกนนำชุมชน โดยการนำชาวบ้านศึกษาดูงานชุมชนต้นแบบที่มีการจัดการ ป่าต้นน้ำอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นต้นแบบด้านศักยภาพของผู้นำด้วย 2) แกนนำ ชุมชนมีการประสานงานกับหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อระดมทรัพยากร ต่าง ๆ มาช่วย 3) มีการจัดอบรมให้ความรู้ และแนวทางในการจัดการป่าต้นน้ำที่ หลากหลาย จากบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญ และมีตัวแบบที่สามารถมองเห็นได้อย่าง ชัดเจน และ 4) ผู้นำชุมชนมีการปรับปรุงพฤติกรรม พัฒนาศักยภาพของตนเอง อย่างต่อเนื่องและสอดคล้องกับปัญหาของชุมชนได้



(ก) การศึกษาดูงานชุมชนต้นแบบ

(ข) การอบรมจากบุคคล
ที่มีความเชี่ยวชาญ

ภาพที่ 2 บรรยากาศในการพัฒนาศักยภาพของผู้นำ

ผลการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมในการจัดการป่าต้นน้ำแม่ตาลอย่าง เป็นรูปธรรมของผู้นำภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน

ภายหลังการดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพของผู้นำ ผ่านกระบวนการถอด บทเรียน และหลอมรวมองค์ความรู้ได้ที่จากการพัฒนาศักยภาพของผู้นำในการ จัดการป่าต้นน้ำตามแนวทางที่ได้ร่วมกันเสนอ ด้วยการศึกษาดูงานชุมชนต้นแบบ และการอบรมเชิงปฏิบัติจากผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์ในการ ดำเนินงานแล้ว ผู้นำแต่ละชุมชนได้นำเสนอต่อเวทีชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนได้รับรู้ ข้อมูลสิ่งที่ผู้นำได้ดำเนินการและให้ชุมชนได้ปรึกษาหารือเพื่อร่วมกันสร้างกระบวนการ จัดการป่าต้นน้ำโดยอาศัยทุนทางสังคมของตนเอง ด้วยการใช้วิธีการพูดโน้มน้าว ชักชวนที่ได้จากการเห็นต้นแบบ เพื่อให้คนในชุมชนได้เกิดความคิดที่จะจัดการป่า

ภายใต้ศักยภาพและบริบทของแต่ละชุมชนคือ ชุมชนบ้านปางปงปางทราย เลือกลงใช้แนวทางจัดการโดยการปลูกกล้วยในพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายและรกร้าง ชุมชนบ้านห้วยเรียนเลือกลงใช้แนวทางจัดการโดยการปลูกต้นไม้บริเวณไหล่ทาง เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดินบริเวณเส้นทางรอบป่า และชุมชนบ้านแม่ตาลน้อยเลือกลงใช้แนวทางจัดการโดยให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับการจัดการป่าที่ถูกต้อง รวมถึงการจัดแบ่งพื้นที่ป่าชุมชนบางส่วนเพื่อทำการทดลองให้เกิดเหาะเกิดเองตามธรรมชาติโดยไม่ต้องมีการเผาป่า ซึ่งเป็นการศึกษาเปรียบเทียบกับพื้นที่ที่มีการเผาป่าเพื่อให้เหาะเจริญเติบโตตามวิถีความเชื่อแบบดั้งเดิม โดยอาศัยทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ถึงกระนั้นภายหลังจากการดำเนินกิจกรรมในการจัดการป่า ผู้นำชุมชนจึงได้ร่วมกับคนในชุมชนดำเนินการถอดบทเรียนจากการดำเนินงานต่าง ๆ รวมถึงการร่วมกันสร้างกฎระเบียบในการควบคุมดูแล และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าที่ตนเองได้ร่วมกันคิดและลงมือปฏิบัติ



(ก) การปลูกต้นกล้วย
บ้านปางปงปางทราย



(ข) การปลูกต้นไม้ตามไหล่เขา
รอบแนวป่าบ้านห้วยเรียน



(ค) การอบรมให้ความรู้
บ้านแม่ตาลน้อย

ภาพที่ 3 กิจกรรมต่าง ๆ ในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำของแต่ละหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม จากแนวทางในการอนุรักษ์และส่งเสริมทุนทางสังคมมาใช้ในการจัดการป่าต้นน้ำแม่ตาลของแต่ละชุมชน ได้มุ่งเน้นการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ได้แก่

1) ทุนมนุษย์ คือ ชุมชนกลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 ชุมชน ได้ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในทุก ๆ กระบวนการ ตั้งแต่ร่วมคิด ตัดสินใจ วางแผน ปฏิบัติ ติดตาม ประเมินผลและร่วมรับผลประโยชน์ผ่านเวทีประชาคม และการถอดบทเรียนการทำงาน

ทุกครั้งที่เราเจอสิ้นกระบวนการ แทนการรับหรือนำโครงการจากข้างนอกมาปฏิบัติ โดยการเชิญตัวแทนแต่ละครัวเรือนเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมต่าง ๆ และมีการตั้งกฎระเบียบเพื่อควบคุมการทำงาน เช่น การเสียค่าปรับหากขาดประชุม แต่หากไม่สามารถเข้าร่วมได้สามารถแจ้งได้ โดยคณะกรรมการชุมชนจะเป็นผู้พิจารณาเป็นรายกรณี เป็นต้น

2) ทูตทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยแต่ละชุมชนเลือกใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น ชุมชนบ้านปางปงปายทราย เลือกปลูกต้นกล้วย โดยประสานให้ประชาชนในชุมชนนำกล้วยที่มีอยู่ภายในบริเวณบ้านของแต่ละครัวเรือนมาอย่างน้อย ครัวเรือนละ 1 ต้น รวมถึงระดมวัสดุอุปกรณ์ จอบ เสียมของตนเองมาช่วยกันลงแรงปลูก แต่หากเป็นทรัพยากรอื่น ๆ ที่ชุมชนไม่มี ก็มีการประสานขอการสนับสนุนจากหน่วยงานใกล้เคียง เช่น อุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล กรมป่าไม้ องค์การบริหารส่วนตำบลเวียงตาล เป็นต้น

3) ทูตทางภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ท้องถิ่นนั้นคือ ในการพิจารณาคัดเลือกโครงการหรือกิจกรรมของแต่ละชุมชน ได้อาศัยการระดมพลังปัญญา พลังความคิด (Empowerment) จากประชาชนในชุมชน รวมถึงแกนนำและหน่วยงานส่วนท้องถิ่นภายใต้พื้นฐานความเชื่อ ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน เช่น การเลือกปลูกต้นกล้วยในพื้นที่ที่เป็นดินทราย เนื่องจากต้นกล้วยสามารถดูดซับน้ำและความชื้นได้ดี อีกทั้งหากมีผลผลิตจากกล้วย สามารถนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ รวมถึงเป็นแหล่งอาหารของชุมชน สร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับประชาชนในชุมชนส่วนการปลูกต้นไม้บริเวณเชิงไหล่เขา นอกจากช่วยในการชะล้างพังทลายของหน้าดินแล้ว ในอนาคตชุมชนมีความต้องการที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ให้คนภายนอกชุมชนได้เข้ามาท่องเที่ยวและเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน กระตุ้นเศรษฐกิจฐานราก

4) ทูตด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม คือ การให้ความร่วมมือจากประชาชนในชุมชน ภายใต้ผลประโยชน์ที่จะได้รับร่วมกันในอนาคต โดยกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น ส่วนหนึ่งสำเร็จได้ด้วยระบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติอย่างใกล้ชิดของประชาชนในชุมชน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สะท้อนให้เห็นจากการระดมสิ่งของ และอาหาร จากแต่ละครัวเรือน มารับประทาน

ร่วมกันภายหลังจากการจัดกิจกรรม ซึ่งเป็นอาหารท้องถิ่นที่ปรุงขึ้นอย่างเรียบง่าย แต่มีคุณค่าทางโภชนาการและทางจิตใจ เช่น ข้าวเหนียว หมูย่าง ยำหน่อไม้ น้ำพริก ผักลวก ไข่ต้ม เป็นต้น โดยแต่ละครัวเรือนจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในป่าหรือในรั้วบ้าน พืชผักสวนครัวที่ปราศจากสารเคมีมาปรุงอาหาร และนั่งล้อมวงทานอาหารพร้อมพูดคุยกันถึงเรื่องราวต่าง ๆ อย่างครั้นครวญ ถือเป็น การสร้างและกระชับความสัมพันธ์ระหว่างกันให้แน่นแฟ้นมากขึ้น

5) ทุนทางความเชื่อ โดยในทุกหมู่บ้าน มีความเชื่อร่วมกันเกี่ยวกับ ผี ที่คอยปกปักรักษาป่าและรักษาแม่น้ำ หรือร่องน้ำ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม เลี้ยงผีห้วยผีฮ่อง ที่คนในชุมชนทั้ง 3 ชุมชนจะมาช่วยกันจัดงาน ระดมทุนไปซื้อของ และได้รับการสนับสนุนงบประมาณบางส่วนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเวียงตาล เพื่อเป็นการเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทุกปี ปีละ 1 ครั้ง ในช่วงเดือนกรกฎาคม โดยกิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนทั้ง 3 ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ ต่อการแสดงความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าคอยปกปักรักษาทรัพยากรธรรมชาติและคนในชุมชน

หลังจากการดำเนินกิจกรรม ประชาชนกลุ่มตัวอย่างเกิดความพึงพอใจ ต่อศักยภาพผู้นำชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำเพิ่มมากขึ้นเฉลี่ย 0.59 (ดังตารางที่ 3)

ตาราง 3 เปรียบเทียบระดับความพึงพอใจต่อศักยภาพผู้นำระหว่างก่อนและหลัง ดำเนินโครงการ

ศักยภาพของผู้ผู้นำในการจัดการป่าต้นน้ำ	ค่าเฉลี่ย (\bar{X})		
	ก่อนดำเนินโครงการ	หลังดำเนินโครงการ	เพิ่ม/ลด
1. ด้านความสามารถในการระดมทุน	3.29	3.92	+0.64
2. ด้านการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วม	3.37	3.97	+0.60
3. ด้านแนวทางในการจัดการป่า	3.31	3.89	+0.58
4. ด้านการสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกัน	3.38	3.93	+0.55
รวม	3.34	3.93	+0.59

กลุ่มตัวอย่างเกิดความพึงพอใจศักยภาพของผู้นำ ในด้านการระดมทุนมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้น ($\bar{X}=0.64$) รองลงมาคือด้านการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมและด้านการสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกัน มีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้น ($\bar{X}=0.60$) และด้านแนวทางในการจัดการป่า มีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้น ($\bar{X}=0.58$) ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม ในอนาคตผู้นำชุมชนต้องมีการพัฒนา ปรับปรุงแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญและมีศักยภาพมากขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาศักยภาพผู้นำชุมชนทำให้ทราบถึงปัญหาที่แท้จริง ซึ่งนำมาด้วยการพัฒนาศักยภาพของผู้นำจากการฝึกอบรมเพื่อให้ผู้นำเข้าใจบทบาทหน้าที่และตำแหน่งของตนเองในชุมชน ส่งผลให้ผู้นำแต่ละหมู่บ้านสามารถพัฒนาความเป็นผู้นำได้เป็นอย่างดี มีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น เสียสละเวลาตนเอง ในการคิดและวางแผนการพัฒนาป่าต้นน้ำ มีการเสนอแนวคิดที่ความเหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาชุมชนและชักจูงให้คนในชุมชนให้ความร่วมมือนำเอาทุนทางสังคมของชุมชนมาใช้ในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ นั้นแสดงให้เห็นถึงศักยภาพความเป็นผู้นำ ถือได้ว่าจุดแข็งของผู้นำที่สามารถนำทุนมนุษย์ ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนมีอยู่มาใช้ได้อย่างดีสอดคล้องกับงานวิจัยของ สมพันธ์ เตชะอธิก ปรีชา อุยตระกูล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์ (อ้างใน จารุณี ชุกุลสัมพันธ์, 2544) ได้ทำการวิจัยเรื่องศักยภาพผู้นำและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น พบว่า ปัจจัยที่ทำให้ผู้นำได้รับการยอมรับจากชุมชนประกอบด้วย 1. ความรู้ความสามารถพิเศษ 2. ความมุ่งมั่นจริงจังทำงานด้วยความเสียสละ 3. ความสามารถเลือกกิจกรรมให้มีความเหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาชุมชน 4. การยอมรับจากบุคคลภายนอก 5. ผู้นำต้องช่างคิด ช่างทำให้สังเกต กล้าลองทำสิ่งใหม่ ๆ

ผลของแนวทางที่ผู้วิจัยใช้ในการพัฒนาศักยภาพของผู้นำ เพื่อการจัดการป่าต้นน้ำแม่ตาลอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ตามแนวคิดของผู้นำประกอบด้วย 1) การศึกษาดูงานชุมชนต้นแบบ 2) การประสานงานกับหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อระดมทรัพยากรต่าง ๆ 3) การจัดอบรมให้ความรู้แนวทางในการจัดการป่าที่หลากหลาย และ 4) การปรับปรุงพฤติกรรมพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างต่อเนื่อง

เป็นวิธีการที่สามารถสร้างภาวะความเป็นผู้นำ โดยวิธีการเรียนรู้จากการได้เห็นตัวอย่าง เกิดแนวทางและแนวคิด ได้รับประสบการณ์ตรงให้แก่ผู้นำชุมชนสอดคล้องกับแนวคิด ในการพัฒนาภาวะผู้นำของ อุดมรัตน์ สงวนศิริธรรม และคณะ (2541) ที่ได้รวบรวม วิธีการพัฒนาภาวะผู้นำ ได้แก่ 1) การพัฒนาผ่านการกล่อมเกลาทางสังคม โดยเริ่ม จากครอบครัว โรงเรียนและสังคมที่บุคคลนั้นมีปฏิสัมพันธ์อยู่ 2) พัฒนาผ่านการ พัฒนาตนเอง โดยการวิเคราะห์ประเมินจุดเด่นและจุดด้อย นำมาปรับปรุงแก้ไข หาความรู้เพิ่มเติม แสวงหาการทดลองใหม่และหาโอกาสใหม่ ๆ 3) พัฒนาผ่านการ รอบรู้ทางวิชาการ โดยการค้นหาแหล่งความรู้ในรูปต่าง ๆ ที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำงานของตนเองอย่างเหมาะสม 4) การพัฒนา ผ่านการมีโอกาสได้ทำงานที่ทำท่าย ซึ่งจะทำให้มีความกล้าเสี่ยงและเรียนรู้จาก ความผิดพลาด รวมถึงการเข้ารับการอบรม การศึกษาหาความรู้ การฝึกฝนตนเอง และการศึกษาด้านแบบที่ตี ที่ประสบความสำเร็จในการทำงาน

อีกทั้ง ประสิทธิภาพของผู้นำไปในการนำศักยภาพไปประยุกต์ใช้กับชุมชน แต่ละชุมชนนั้น ผู้นำมีการแสดงศักยภาพที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันไปตามความ สามารถของตนเอง ทั้งในเรื่องของการระดมทุนชุมชน การส่งเสริมกระบวนการมี ส่วนร่วม การหาแนวทางในการจัดการป่าต้นน้ำ และการสร้างเครือข่ายการทำงาน ร่วมกัน นั่นคือ ในแต่ละชุมชนมีการระดมทุนชุมชนมาใช้ในการจัดการป่าต้นน้ำ ทั้งทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนที่เป็นวัสดุอุปกรณ์ สอดคล้องกับแนวคิดของ สีนาด ตีรวรรณไชย (2554) ที่ได้กล่าวถึงคำว่า ทุนทาง สังคม เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคม ที่สามารถใช้ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากสิ่งเหล่านั้นได้ เช่น ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (Trust) เครือข่าย (Network) สถาบัน (Institution) อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ วารุณี ขัติเตมี (2548, บทคัดย่อ) ศึกษาศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าปัจจัยที่ทำให้ชุมชนบ้านแพะมีศักยภาพ ในการจัดการป่ามาก เนื่องจากคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันทางสังคมในฐานะ เครือญาติ พี่พากัน มีระบบการจัดการดูแลรักษาป่ามีกฎระเบียบข้อบังคับที่เข้มแข็ง มีประสิทธิภาพ มีมาตรการทางสังคมในการลงโทษผู้กระทำผิดรวมถึงมีกระบวนการ กระตุ้นให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมตั้งแต่การคิด ตัดสินใจ

วางแผนการดำเนินงานผ่านการจัดเวทีประชาคมของชุมชน มุ่งเน้นให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานอย่างน้อยครัวเรือนละ 1 คน ไปจนถึงกระบวนการติดตามประเมินผล ด้วยการพูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมที่ได้ปฏิบัติว่ามีปัญหาหรือจุดอ่อนและควรแก้ไขอย่างไร และมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับมีทั้งผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยผลประโยชน์ทางตรง คือ การได้ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์กลับคืนมา มีการป้องกันปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับป่า เกิดความมั่นคงทางอาหารและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ส่วนประโยชน์ทางอ้อม ได้แก่ การที่ประชาชนแต่ละคนมาร่วมกันดำเนินกิจกรรมก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี และสร้างความสัมพันธ์ที่ดี สอดคล้องกับงานวิจัยของ วันทนา บัลลังก์ (2547, บทคัดย่อ) ที่ศึกษาเรื่องศักยภาพและเครือข่ายของผู้นำชุมชนเพื่อการจัดการต้นน้ำบ้านแสนสุข ตำบลศรีค้ำ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย พบว่า ศักยภาพของผู้นำชุมชน ประกอบไปด้วยการริเริ่มกิจกรรมการจัดการต้นน้ำในหมู่บ้าน การระดมทุน การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การเสริมสร้างความรู้ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและวิสัยทัศน์ในการพัฒนาหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ผู้นำและสมาชิกในชุมชนได้รับความรู้ และเข้าใจถึงแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนเพื่อการจัดการป่าต้นน้ำโดยทุนทางสังคมที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน รวมถึงมีแนวทางในการส่งเสริมการนำทรัพยากรหรือทุนของชุมชนมาใช้ในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำอย่างมีส่วนร่วม อีกทั้งชุมชนอื่น ๆ หน่วยงานระดับท้องถิ่น และระดับชาติที่เกี่ยวข้องสามารถเข้ามาศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการดำเนินงานของผู้นำชุมชนในจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ ซึ่งถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน โดยอาศัยทุนทางสังคมเป็นแนวทางพื้นฐานในการดำเนินงาน และนำไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาชุมชนหรือหน่วยงานของตน

อย่างไรก็ตาม จากการวิจัยพบว่า ผู้นำชุมชนบางส่วนยังคงมีอุปสรรคและปัญหาในการใช้บทบาทของตนเองกับกลุ่มประชาชนในชุมชนบางส่วนที่ยังมีฐานอำนาจเดิมอยู่ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาในการพัฒนาศักยภาพและบทบาทของตนเอง

อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดการยอมรับ นอกจากนี้ ในการวิจัยครั้งต่อไป เมื่อผู้นำได้รับการพัฒนาศักยภาพของตนเองแล้ว ก็จะสามารถประยุกต์ใช้ศักยภาพนั้นกับการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนโดยวิจัย และจะสามารถดำเนินการวิจัยในเรื่องของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่า และหารูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำที่สอดคล้องกับบริบทชุมชน รวมถึงสามารถพัฒนาต่อยอดในการสร้างเครือข่ายการจัดการป่าชุมชน ทำให้เกิดเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน ซึ่งจะ使得การจัดการป่าเกิดความยั่งยืนมากขึ้น

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University

บรรณานุกรม

- โกมล แพรกทอง. (2533). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน*. เอกสารการสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชนหน่วย 1-1, นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- จารุณี ชุกุลสัมพันธ์. (2544). *ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนเขตราชเทวี เขตธนบุรี*. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการบริหารและนโยบายสวัสดิการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จิตติมา ยอดพริ้ง. (2535). *บทบาทผู้นำและศักยภาพทางการบริหาร: ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการสตรีระดับบริหาร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รุตมิลลา อุไรศรี. (2548). *มิติทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนบ้านงาแมง ตำบลแม่ส่าบ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่*. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วารุณี ขัติเตมี. (2548). *ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่*. การค้นคว้าแบบอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วารุณี โรมรัตน์พันธ์ และคณะ. (2546). *โครงการศึกษาทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน*. รายงานการวิจัย: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วันทนา บัลลังก์. (2547). *ศักยภาพและเครือข่ายของผู้นำชุมชนเพื่อการจัดการต้นน้ำบ้านแสนสุขตำบลศรีค้ำ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย*. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สินัด ตรีวรรณไชย. "ทุนทางสังคม ความหมายและความสำคัญ". [ออนไลน์]. สืบค้น 3 เมษายน 2554. เข้าถึงได้จาก <http://www.prachatai3.info>
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อุดมรัตน์ สงวนศิริธรรม และคณะ. (2541). *การพัฒนาภาวะผู้นำของอดีตผู้นำทางการพยาบาลในประเทศไทย*. เชียงใหม่: คณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บทสัมภาษณ์

เจริญ อุตราช. (2556, 2 ธันวาคม). คณะกรรมการชุมชนบ้านห้วยเรียน. สัมภาษณ์.

ธีระพงษ์ คำอ้าย. (2556, 12 ธันวาคม). คณะกรรมการชุมชนและสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแม่ตาลน้อย. สัมภาษณ์.

นิวัต ประระมา. (2557, 24 เมษายน). นายองค์การบริหารส่วนตำบลเวียงตาล. สัมภาษณ์.

ประภาศรี ศรีขันตรใจ. (2556, 6 พฤศจิกายน). คณะกรรมการชุมชนและสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแม่ตาลน้อย. สัมภาษณ์.

ทิพวรรณ แซ่ลีนวงศ์. (2556, 30 พฤศจิกายน). คณะกรรมการชุมชนบ้านปางป่างทราย. สัมภาษณ์.

เพชร หอมหา. (2556, 6 พฤศจิกายน). คณะกรรมการชุมชนบ้านแม่ตาลน้อย สัมภาษณ์.

สมัย อูสาท่า. (2557, 4 เมษายน). คณะกรรมการชุมชนบ้านห้วยเรียน. สัมภาษณ์.

สังวร วงศ์อุตร. (2557, 4 เมษายน). คณะกรรมการชุมชนบ้านห้วยเรียน. สัมภาษณ์.

เอียงศรี แสนชัยชุม. (2556, 25 พฤศจิกายน). คณะกรรมการชุมชนและสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านปางป่างทราย. สัมภาษณ์.